

1. Paisatge, patrimoni i polítiques públiques

JOAN NOGUÉ

Secció de Filosofia i Ciències Socials. Institut d'Estudis Catalans

1. EL CONCEPTE DE PAISATGE I LA SEVA VINCULACIÓ AMB EL PATRIMONI

Permeteu-me, en primer lloc, felicitar els impulsors d'aquestes taules i d'aquests informes transversals. L'IEC s'ha d'obrir —ens hem d'obrir— molt més a la societat, i aquesta és una molt bona iniciativa en aquest sentit.

En la meva intervenció voldria posar l'èmfasi en el lligam entre aquests tres elements: el paisatge, el patrimoni i les polítiques públiques. Abans, però, voldria observar que, en aquesta taula transversal sobre patrimoni, el paisatge gaudeix d'una certa singularitat, en el sentit que conté els dos elements clau del debat que se'n proposa. Dit d'una altra manera, el paisatge és, alhora, un bé material i un patrimoni immaterial. En efecte, el paisatge és una realitat física i la representació que culturalment en fem; la fesomia externa d'una determinada porció de la superfície terrestre i la percepció individual i social que genera; un tangible geogràfic i la seva interpretació intangible. És, alhora, el significant i el significat, el continent i el contingut, la realitat i la ficció. És per això que aquell conegut aforisme de Lin Yutang (1895-1976), que deia així: «La meitat de la bellesa d'un paisatge depèn del mateix paisatge, i l'altra meitat, de qui el contempla», no anava gens desencaminat. Quan parlem de paisatge i patrimoni, per tant, hem de tenir en compte aquesta significació dual del concepte de paisatge, que abasta tant la dimensió física, material i objectiva del paisatge com la seva dimensió perceptiva, cultural i subjectiva. Així ho entén també el document-mare que orienta avui totes les polítiques de paisatge d'Europa: el *Conveni Europeu del Paisatge*. Aquest tractat internacional, signat a Florència l'any 2000 i impulsat pel Consell d'Europa, recull també aquesta dualitat material-immaterial en la seva definició de paisatge: «Una àrea, tal com la percep la gent, el caràcter de la qual és el resultat de l'acció i la interacció de factors naturals o humans».

Certament, hem d'entendre el paisatge com el producte resultant i perceptible de la combinació dinàmica d'elements abiòtics (substrat geològic), biòtics (fauna i

flora) i antròpics (acció humana), combinació que converteix el conjunt en un entramat social i cultural en contínua evolució. El paisatge és el resultat d'una transformació col·lectiva de la natura o, dit d'una altra manera, la projecció cultural d'una societat en un espai determinat. I no només en allò referent a la dimensió material, sinó també a la dimensió immaterial. Les societats humanes, a través de la cultura, transformen els paisatges naturals originals en paisatges culturals, caracteritzats no només per una determinada materialitat (formes de construcció, tipus de construccions), sinó també per la translació al mateix paisatge dels seus valors, dels seus sentiments. En aquest sentit, el paisatge està ple de llocs que encarnen l'experiència i les aspiracions de la gent. Són llocs que es converteixen en centres de significat; símbols que expressen pensaments, idees i emocions varies. El paisatge és, en definitiva, un concepte enormement impregnat de connotacions culturals i es pot interpretar com un dinàmic codi de símbols que ens parla de la cultura del seu passat, del seu present i, potser també, del seu futur. La llegibilitat semiòtica del paisatge, això és, el grau de descodificació dels seus símbols, pot ser més o menys complexa, però està lligada, en qualsevol cas, a la cultura que els produeix.

És important entendre el paisatge d'aquesta manera quan parlem de patrimoni, perquè resulta, a més, que paisatge i patrimoni són dos conceptes transversals i integrals cada vegada més interrelacionats. El paisatge aporta avui al món del patrimoni una visió global i integradora en un doble sentit. Per una banda, incorpora sota una mateixa mirada tant els elements patrimonials de caràcter natural com els de caràcter cultural, en línia amb el que defensa des de l'any 2000 el Conveni Europeu del Paisatge, al qual ja hem fet esment més amunt. Per altra banda, permet entendre els elements patrimonials no com uns artefactes aïllats, sinó com a peces d'un conjunt, és a dir, d'un paisatge que els dona sentit i raó de ser. Però és que, a més, es dona el cas que, en paral·lel, avancem cap a uns conceptes de patrimoni i de paisatge més participats i plurals, amb responsabilitats compartides, en què la societat adquireix un paper cada cop més rellevant a l'hora d'atorgar el valor de patrimoni a un determinat artefacte, sigui natural o cultural. La dimensió patrimonial del paisatge, a més, proporciona informació molt rellevant per a la seva futura planificació i gestió, per al seu desenvolupament econòmic local i és també una potent via de sensibilització ciutadana.

2. PAISATGE I PATRIMONI EN LES POLÍTIQUES PÚBLIQUES

En l'àmbit de les polítiques públiques (tant les de caràcter territorial, ambiental i paisatgístic com les de caràcter patrimonial i cultural), allò que està catalogat i inventariat, ja sigui un espai natural o un bé cultural, serà objecte de protecció, en diferents graus i en funció de l'ordenament jurídic vigent; però allò que no ho està romandrà en l'oblit i en la indiferència, en una mena de terra de ningú on no se sap

ben bé què cal fer ni com. Ara bé, aquesta forma de patrimonialització no funciona en el cas del paisatge. I no només no funciona, sinó que té conseqüències indesitjables. Jo no em sento autoritzat per afirmar el mateix en el cas dels altres tipus de patrimoni representats en aquesta taula transversal, però en el cas del paisatge, la norma, el sistema de patrimonialització oficial i habitual, no funciona. En l'àmbit del paisatge no es necessita només protegir, sinó tenir en compte els valors patrimonials dispersos per tota mena de paisatges, fins i tot els ordinaris, aquells que aparentment no tenen cap mena de valor.

Dit d'una altra manera, en l'àmbit del paisatge no funciona gaire bé aquesta mirada al territori i al patrimoni en forma de taques d'oli, o de tauler d'escacs, si es prefereix: a una banda, àmbits geogràfics i béns culturals ben delimitats que seran objecte de mesures de protecció, i a l'altra, «la resta», els territoris de la vida quotidiana i els milers i milers d'objectes i d'elements patrimonials no inventariats ni catalogats que romandran a la intempèrie. Una estructura parcel·lària mil·lenària, unes feixes centenàries, una xarxa de camins determinada, una cabana de pedra seca, les casetes dels caminaires, els anuncis publicitaris de les dècades de 1940 o 1950 que encara esquitxen molts racons del país, etc., difícilment seran mai declarats béns culturals d'interès local ni béns culturals d'interès nacional, però no per això deixen de tenir interès. Potser no seran protegits ni inventariats seguint els paràmetres habituals de la catalogació patrimonial, però sí s'han de poder encabir en la gestió quotidiana i dinàmica del territori, i també en la urbanística.

Des de l'Observatori del Paisatge de Catalunya fa temps que ho reclamem. D'aquí el projecte PAHISCAT («Paisatges Històrics de Catalunya»), una prova pilot realitzada a 5 dels 134 paisatges en què hem dividit Catalunya (Conca de Poblet, Horta de Pinyana, Terraprims, Vall Cerdana i Priorat), consistent a aplicar-hi la metodologia que els nostres col·legues britànics apliquen de fa temps, i que és coneguda com a *Landscape Character Assessment*. I també els holandesos, els suïssos i alguns altres països han adoptat aquesta metodologia.

En què consisteix? Simplement, a entendre que el paisatge actual és la suma de capes i capes d'història que ens remeten a un passat més o menys llunyà, la qual cosa implica tenir en compte la dimensió històrica del paisatge a l'hora de proporcionar informació rellevant per a la seva futura gestió i planificació. És a dir, es tenen en compte les tipologies constructives, els models de poblament, les estructures parcel·làries i els seus límits, les infraestructures de contenció de sòls, els sistemes de rec, la xarxa de camins públics i camins ramaders, les trames urbanes i un llarg etcètera que conforma allò que en podríem anomenar la matriu paisatgística del país. I tota aquesta informació, convenientment tractada, es posa a disposició de les comissions d'urbanisme, entre d'altres, per tal que sigui tinguda en compte a l'hora de prendre les decisions corresponents.

L'origen dels estudis de caracterització històrica del paisatge amb voluntat d'aplicar-los a la seva ordenació i gestió va començar al Regne Unit ja fa uns quants decennis. El programa governamental que desenvolupa aquest tipus d'estudis —el conegut Historic Landscape Characterisation (HLC)—, promogut per l'agència English Heritage, preveu elaborar mapes que reflecteixin les característiques del paisatge històric d'un territori, identificar els buits i les absències de les investigacions històriques i arqueològiques existents, afavorir la participació de la gent que viu al territori i, finalment, proveir d'informació els organismes responsables de la seva gestió i planificació. Un percentatge molt alt dels comtats anglesos ja disposa dels seus respectius estudis de caracterització històrica del paisatge, elaborats d'acord amb uns criteris bàsics semblants. A Escòcia, el procés de caracterització històrica del paisatge o Historic Land Use Assessment (HLUA) és impulsat per diversos organismes oficials i es recolza, sobretot, en l'elaboració de mapes d'evolució històrica dels usos del sòl. Actualment ja s'ha cartografiat bona part del territori escocès. El 1998, al País de Gal·les es van començar a elaborar estudis del caràcter del paisatge històric de 58 zones establertes en l'anomenat Registre de Paisatges d'Interès Històric de Gal·les, impulsat pel Countryside Council for Wales. Experiències similars a les exposades es porten a terme en d'altres països europeus, com França, Itàlia o Països Baixos, potser no d'una manera tan sistematitzada i metodològicament pautada, però sí amb resultats de gran interès. El cas holandès és especialment interessant. Sota l'epígraf «Biografia del paisatge», els holandesos estan endegant un ambiciós programa d'evolució dels paisatges dels Països Baixos, especialment orientat a la planificació del territori, en les escales nacional, regional i local.

3. A TALL DE CONCLUSIÓ

El paisatge és un patrimoni, certament, però és un patrimoni material i immaterial alhora. Aquesta dualitat l'enriqueix enormement, però també en complica el tractament en l'àmbit de les polítiques patrimonials. Per dir-ho ras i curt, el paisatge no encaixa gaire bé en les metodologies patrimonials convencionals. no només per la dualitat ja esmentada, sinó també perquè el seu encaix és difícil en les polítiques patrimonials habituals. En l'àmbit del paisatge no només calen estratègies i instruments de protecció, sinó també de gestió i d'ordenació, tal com proposa el Conveni Europeu del Paisatge. No es tracta de protegir-ho tot, sinó de ser sensibles a tot o, si hom prefereix, de prendre decisions informades que facilitin una gestió i una ordenació adequades i encertades.

Convé recordar, per altra banda, que estem assistint a noves formes de patrimonialització del paisatge en les quals la societat adquireix un paper cada cop més actiu i rellevant. Prolifera a tort i a dret iniciatives socials que, prescindint,

complementant o substituint (depèn dels casos) el paper de l'Administració, aposten per noves metodologies i nous instruments. Una d'aquestes iniciatives, a tall d'exemple, és la que ha endegat a Itàlia la Fondazione Benetton Studi Ricerche. Aquesta fundació especialitzada en temes de paisatge acaba de culminar un macroprojecte d'investigació i de participació ciutadana amb el títol *Luoghi di valore* consistent a identificar i localitzar els llocs que per a la gent tenen alguna mena de valor i d'esbrinar-ne les causes. Centenars de persones anònimes, ciutadans normals i corrents que no representaven ningú més que a ells mateixos, han participat activament en l'experiència, assenyalant i descrivint els seus llocs preferits i explicant als experts el perquè d'aquesta elecció, una elecció que els portava a seleccionar llocs ben diversos: una casa, una escola, una cantonada, un carrer, una plaça, un descampat, un arbre, un bosc, unes ruïnes, un prat, un espai obert, un tram de riu, un indret aparentment inversemblant, etc. A diferència del que hom podria esperar d'antuvi, no eren els valors patrimonials, històrics, artístics o ecològics els que condicionaven l'elecció, sinó, sobretot, la memòria personal, les experiències viscudes i la vinculació a aquests llocs de les generacions passades. Una de les conclusions finals de l'estudi ens hauria de fer pensar: existeix un abisme cada cop més gran entre els llocs que per a la gent tenen alguna mena de valor i els llocs catalogats pels experts d'acord amb la normativa patrimonial vigent.